

HAJTMAN KORNÉL

„Emez igen tótos”

Pázmány Péter prédikációinak szlovák fordítása

Számos olyan tanulmány született eddig Käfer István tollából, amely rámutatott a régi szlovák és a magyar irodalom kapcsolatára.¹ Ezzel a tanulmánnyal is az a célom, hogy megerősítem ezt a kapcsolatot, mégpedig egy olyan általam talált 18. századi szlovák nyelvű kézirat bemutatásával, amely Pázmány Péter prédikációinak fordítását tartalmazza. Ezt a forrást szeretném részletesebben ismertetni, továbbá igyekszem láthatóvá tenni azt a folyamatot, ahogyan a szlovák szöveg szerzője átültette a magyar beszédek egy idegen nyelvre, ugyanis véleményem szerint – bár a címben fordítás szerepel² – munkamódszere nagy hasonlóságot mutat a kompilációval.

A fordítás a Szlovák Nemzeti Könyvtár archívumában található az AO 155 2 jelzet alatt. Nincs az egész beszédgyűjtemény átültetve szlovák nyelvre, csupán advent első vasárnapjától Szent István protomártír ünnepéig. Érdekessége, hogy míg az érsek kötetében általában egy-egy vasárnapra vagy ünnepnapra legfeljebb két prédikációt szánt, addig a szlovák szöveg feldarabolja, és lerövidíti azokat, így egyetlen pázmányi szövegből két-három beszéd is létrejött. Ebből következik, hogy a fordító tizenegy magyar prédikációból huszonöt szlovák nyelvű *sermót* hozott létre. Kutatásaimat nehezítette, hogy a szlovák nyelvű irodalomtörténetek a barokk kori katolikus prédikációkkal és azok textológiai problematikájával szinte alig foglalkoznak.³ Ennek

¹ KÄFER István, *Terminologia Hungaro-Sclavonica: A magyar–szlovák interetnikus összefüggések történeti vizsgálatának terminológiai kérdései = Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére*, szerk. ROZSONDAI Marianne, Bp., Argumentum, 2002, 91–101; Uő, „*In slavonico exprimere*”: *A szlovák irodalmi műveltség kezdetei = Pázmány Péter és kora*, szerk. HARGITAY Emil, Piliscsaba, PPKE BTK, 2001, 395–400; Uő, *A miénk és az övék: Írások a szlovák–magyar szellemi kölcsönösségről*, Bp., Magvető, 1991; Uő, *Dona nobis pacem (Magyar–szlovák kérdések)*, Piliscsaba, PPKE BTK, 1998.

² Mivel a kéziratnak nincs szerzője, ezért a hivatkozáskor a jelzetét adom meg, valamint az adott oldalszámot. Pontosan a következőket olvashatjuk a címlapon: „Kázňe nagznešenegšeho Uherského Kazateľan Petra Pazmanna Arci-Biskupa ňekdi Ostrihom ského a Kardinála: které s mnohím ukráteňím zložil, na wíc Kázňi rozdelil, a na čisti slowanský Gazik uwédol J. S. F. T.” (AO 155 2) Magyarul: „Pázmány Péter a legnagyobb magyarhoni hitszónok esztergomi érsek és kardinális prédikációi, amelyeket lerövidített és több beszédre szétosztott és tiszta „szlovák” nyelvre átültetett J. S. F. T.” Az idegen nyelvű szövegben szereplő „slowanský” kifejezést szándékosan fordítottam szlovákra, holott tisztában vagyok azzal, hogy ebben a korban még nem beszélhetünk egységes irodalmi nyelvről. Vö. KÄFER, *A miénk és az övék*, i. m., 13–14.

³ A szlovák szakirodalomból Angelika Škovierová prédikációtörténeti munkáit emelném ki: *Angela ŠKOVIEROVÁ, Životopisy svätých ako inšpiračný zdroj v kázňach 18. storočia (Na príklade kázňovej tvorby Dominika Mokoša) = Svätec a jeho funkcie v spoločnosti*, eds. Rastislav KOŽIAK, Jaroslav NEMEŠ, Bratislava, Chronos, 2006, II, 115–127; Uő, *Preklad latinských citátov z patristickej literatúry v kázňach františkána Dominika Mokoša*, *Slavica Slovaca*, 2003/2, 156–162; Uő, *Pomer latinčiny a slovenčiny v kázňach Do-*

is köszönhető az, hogy a Szlovák Nemzeti Könyvtárban sok még a feltáratlan szöveg, amelyeket érdemes lenne részletesen megvizsgálni.

A kézirat szerzőjéről nem sokat tudni. A fordítóról csupán a címlapon található J. S. F. T. felirat árulkodik, annyi azonban kideríthető róla, hogy nem volt ferences szerzetes. Az információ Vševlad Jozef Gajdos irodalomtörténészről származik, aki a kézirat katalogizálásakor a címoldal előtti lapon jegyezte be, hogy a szlovák prédikációk szerzője nem ferences szerzetes. (Gajdos volt az, aki korábban a mai Szlovákia területén lévő ferences kolostorok kéziratot anyagát katalogizálta.) A kéziratok összevetése alapján az is kijelenthető, hogy nem a *Kalauz* fordítója volt a szöveg szerzője.

Mint azt már a fentiekben említettem, a kézirat huszonöt beszédet tartalmaz, és a fordító átlagosan két-három beszédet állított össze egy-egy magyar szövegből. Pontosabban *Az ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus legyen itélő-birája e világnak* és a *Mely üdvösséges a magunk-ismerése*, valamint a *Miért lett Isten emberré* című prédikációkból fordított és szerkesztett össze három beszédet, a többiből pedig kettőt. A címeket többnyire átfogalmazta, de vannak helyek, ahol megtartotta azokat, erre jó példa a fentiekben már említett *Mely üdvösséges a magunk-ismerése* című beszéd, ahol mindhárom fordításnak ugyanazt a címet adta. Hogy könnyebben érthető legyen, a következő táblázatban bemutatom a kötetben szereplő prédikációkat. Félkövér betűtípussal vannak szedve a vasárnapok és az ünnepnapok nevei, alattuk egy vagy két oszlopban, kurzívval az arra a napra szánt beszédek címei, amelyek a jezsuita hitszónoknál szerepelnek, alattuk pedig azok fordításai.

minika Mokoša Sermones panegyrico-morales = Život slova v dejinách a jazykových Vzťahoch, ed. Peter ŽEŇUCH, Bratislava, Slavistický kabinet SAV, 2003, 243–250; Uő, *Die ethische und ästhetische Dimension der Franziskaner- Predigten im 18. Jahrhundert: Am Beispiel des Predigtschaffens von P. Dominik Mokoš OFM = Plaude turba paupercula – Franziskanischer Geist in Musik, Literatur und Kunst (Konferenzbericht)*, ed. Ladislav KAČIC, Bratislava, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2005, 297–306.

Advent első vasárna	
<i>Az ítélet jeleiről. És miért rendelte Isten, hogy Christus légyen ítélő-birája e világnak?</i>	<i>Az utolsó ítéletnek rettenetességéről</i>
O tom: že bude; a prečo bude súd poslední? O strašních znameňoch které predegdu Ďen súdní Že Gešiš Kristus prinde sudit ziwích, i mrtwích	O Strašnosti posledného súdu O strašnosti posledného posledného súdu z ohledu posledních Sentencií
Advent második vasárnap	
<i>Miért sanyargattya Isten híveit a földön; és ellenségit gyakran kedvekre tartya?</i>	<i>A lelki irgalmasságról; és lelkek nyeresének kívánásáról</i>
O tom: prečo sa Dobrím žle často weđe na Swete O tom: prečo Bezbožní častokrát na tomto Swete prospiwagu?	O Duchownom Milosrdenstwi a žadosti spaseňi Duši O sposobe horliti; aneb ku Spaseňi Blizného pomahaťi
Advent harmadik vasárnap	
<i>Az alázatosságról</i>	<i>Mely üdvösséges a magunk-ismerése</i>
O Poňizenosti O poniženosti a o geg Učinkoch	O potrebnem Poznání seba samého O potrebnem Poznání seba samého O potrebnem Poznání seba samého
Advent negyedik vasárnap	
<i>Christus igaz szabadtó: és az ő jöveteléhez szent étettel kel készülni</i>	<i>Hogy a világ úttya veszedelmes: azért, Christust kel, mint igaz utat, követnünk</i>
O tom: Že Kristus ge prawi Spasitel, gemu način Cestu pripraviti O tom: Gako ge Kristus náš prawi Wikupitel, a gako sa máme k gehu Narozeni pripraviti	Predsewzwtí Že cesta, které Swet ukazuge, ge ňebezpečná. Že cesta, které nás učí Kristus Pán, gest geđiňe bezpečná
Karácsony napján	
<i>Christus Urunk születésének idejéről, módgyáról és helyéről</i>	<i>Miért lett Isten emberré?</i>
O Narozeňi Krista Pána O Radostnem Narozeňi Krista P.	O tom: Prečo Boh ostal člowekom O tom: Prečo Boh zostal člowekom O tom: K gakému Užitku má nám slúžiťi Narozeňi Kristowé
Szent István napján	
<i>Ellenségünk szeretésének kötelességéről</i>	
O Powinisti Milowáňi Ňepřiteluw O Powinisti Milowáňi Ňepřiteluw	

A szlovák szöveg szerzője a perikópákat máshogy alkalmazta, mint Pázmány. A magyar beszédek előtt ugyanis a teljes szentírási rész megtalálható, míg a fordítások előtt egy-egy szentírási szakasz olvasható először latinul, majd szlovák nyelven. Megvizsgálva és összehasonlítva az összes perikópát, kijelenthető, hogy a szlovák szövegben négy olyan szentírási hely van, amely Pázmánynál nem szerepel.

Az első ilyen evangéliumi szakasz az 1. korinthusi levél 4. fejezetének 5. verse. Ennek érdekessége az, hogy ugyanilyen marginális hivatkozást találunk abban a magyar

prédikációban, amely forrásként szolgált, sőt a latin idézet is pontosan megegyezik vele. Elképzelhető, hogy egy olyan perikópás könyvet használt, ahol ez a szentírási szakasz volt írva az adott vasárnapra, azonban azt sem zárhatjuk ki, hogy egy prédikációból vett idézetet használt fel evangéliumi szakaszként. Ugyanez figyelhető meg az advent második vasárnapi beszédeknél is, csak ebben az esetben Jób könyvéről van szó.⁴ A Szent István protomártír ünnepére írt prédikációk evangéliumi szakaszai közül pedig egyiket sem vette át a fordító, ugyanis Máté evangéliuma helyett az Apostolok Cselekedeteiből választotta az idézeteket. Itt biztosabban állítható egy másik perikópás könyv használata: egyrészt, mert a könyvnek ez a része Szent Istvánról szól; másrészt pedig egy másik kéziratos szlovák nyelvű prédikációs kötet – melynek szerzője Hugolín Gavlovič – is ezt a szentírási szakaszt használja erre az ünnepre.

A hivatkozások részletesebb vizsgálatánál is sok érdekesség vehető észre. Mint azt tudjuk, Pázmánynál a lapszéli jegyzetek dominálnak, de sorközi citátumok is felfedezhetők. A fordításban ezzel szemben a sorközi idézetek jellemzőek, amelyek pontosan követik az érsek által megadott fejezeteket és sorszámokat, és mindössze néhány lapszéli jegyzettel találkozunk, azok is csupán az első három prédikációban fordulnak elő. A szlovák kéziratban található lapszéli jegyzetek viszont nem a különböző szentírási helyeket jelölik, hanem a beszéd részeit. Pázmánnyal ellentétben, aki mindig jelöli a *propositi*ót, és olykor a beszéd más részeit is, a kézirat szerzője szinte valamennyi beszédegységet feltüntetette. A szlovák fordításban a következő részek találhatók: *exordium*, *propositio*, *partitio*, *confirmatio*, *epilogus*. A leggyakoribb esetben nyolc egységre osztja a beszédeit, de előfordul másfajta felosztás is. Pontosabban a huszonöt prédikáció közül tízet oszt nyolc egységre, kilencet hétre. A többi hat szövegből kettőt kilenc fejezetre oszt, kettőt pedig ötre. Olyan is előfordul, hogy a prédikációk egyes részeit szlovákul is megnevezi, ilyen például a *prístup*, amely a bevezetésnek felel meg, aztán a *potvrdení*, amely a *confirmati*ót jelenti, a befejezést pedig *zawirkának* fordítja. Ezek nem a lapszéléken találhatók, hanem az egyes részek elején.

A kéziratban összesen 752 sorközi hivatkozás található, ezek közül 363 ószövetségi, 338 újszövetségi és 51 egyéb, amely alatt az ókeresztény szerzőket, ókori bölcseket és a középkori filozófusokat értem. Természetesen nem vette át az összes hivatkozást, volt, amit kihagyott, vagy megcserélte azokat, de olyan is előfordult, hogy Pázmány idézetbokrót tett egy citátum mellé, a kézirat szerzője viszont az összes ott szereplő

⁴ Pázmánynál ugyanis a következőket olvashatjuk: „*data est terra in manus Impii*, a gonoszakért teremtette isten a világot...”. PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, VI, *A Római Anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-néhány innepekre rendelt evangéliomokról, prédikációk*, s. a. r. KANYORSZKY György, Bp., M. Kir. Tud.-Egyetemi Nyomda, 1903, 32. A szlovák beszéd előtt pedig ezek a sorok olvashatók: „*Data est terra in manus impii* Job. 9 v 24./Daná ge zem w Ruce Bezbožného Job. 9 v 24.” (AO 155 2, 57). A példán jól látható, hogy a latin szövegek szóról szóra megegyeznek, csupán a gonosz szó a magyar beszédben nagy kezdőbetűvel van írva. A szlovák fordítás a következőképpen hangzik: „a föld az istentelenek kezébe van adva”.

bibliai helyet feltüntette. Ez utóbbira szeretnék egy példát hozni. Ebben látható lesz, hogy a fordító mindkét bibliai helyet feltüntette az idézet mellett, ugyanúgy, mint ahogy azt Pázmány is tette. Az azonos szövegrészeket félkövér betűtípussal jelölöm.

	Pázmány Péter	Fordítás
Matt 24. v. 21., Joel 2. v. 2.	„ És akkor, oly nagy ínség leszen minémü nem vólt világ kezdetitül-fogva; non fuit ab initio mundi, et non erit; és soha nem leszen. ” ⁵	„Duše krestanské, buďe ten čas strach, a sůžeňi, gaké ňebolo od počátku sweta, aňi ňebude. ” ⁶ Matth 24. v 21. Joel 1 v 2.

Mielőtt a konkrét szövegek vizsgálatára rátérnék, néhány szót szeretnék szólni a beszédek szerkezetéről. A fentiekben már említettem, hogy Pázmány egy prédikációjából két-három szöveget is összeállított a fordító. A kérdés az, hogy milyen módon osztotta fel a magyar prédikációkat. Pázmány a marginálisokon jelölni szokta nemcsak a *propositiót*, hanem a beszédek részeit is, és többnyire két egységre bontja azokat. Ez szolgálhatott egyfajta segítségként a fordítónak. Egy példát szeretnék hozni ennek bemutatására. Az *Ítélet jeleiről; és miért rendelte Isten, hogy Christus légyen ítélő bírása e világnak* című prédikációt, amelyből három fordítás készült. Az első szlovák szöveget a *propositio* előtti részből, a fő tételből, valamint az első rész elejéből fordította. A másodikat teljes egészében az érsek beszédének első részéből, a harmadikat pedig a második egységből vette át. Ugyanúgy, mint a hivatkozásoknál, itt is előfordul, hogy megcseréli a bekezdéseket. Ez az első fordításnál figyelhető meg leginkább, erről egy táblázat is készítettem.

Pázmány Péter	Fordítás
1	
2	
3	
4	
5	3
6	4
7	1
8	
9	2
10	5
11	6
12	8

A bal oldali oszlopban a magyar szöveg bekezdéseit jelölöm, a félkövér betűtípussal szedett számok a *propositio* és az 1. rész szövegegyiségét jelölik. A jobb oldali osz-

⁵ 155 AO2, 15.

⁶ PÁZMÁNY, *A Római Anyaszentegyház, i. m.*, 7.

lopban pedig a fordítás részei szerepelnek. Így láthatóvá válik, hogy a szlovák *sermo* egy-egy bekezdését melyik szövegegységből fordította a kézirat szerzője. Ami feltűnő, hogy nem halad mindig sorban, hanem van, hogy feljebb ugrik néhány szövegegységet. Ez erősíti azt a megállapítást, hogy nem pusztán fordításról van szó. Az is feltűnhet a táblázatban, hogy a szlovák szövegnél hiányzik a 7. bekezdés. Ennek oka, hogy ezt a részt nem találtam a magyar szövegben, ezért feltételezhető, hogy a kézirat szerzője magától írta. Több ilyen jelenség is előfordul a szövegben. A szövegek szerkezetének vizsgálatánál az is megfigyelhető, hogy egy-egy magyar szövegrészt felbont a szlovák szöveg szerzője, és azokat több bekezdésbe építi bele, de ennek a fordítottja is előfordul: több pázmányi részt egy egységbe sűrít.

A fordítások többnyire szó szerintiek, de természetesen ahol a szöveg megkívánja, ott hozzátold vagy kihagy. Az első szövegrészlet, amit bemutatok, az a formula, amely Pázmány minden evangéliumi szakasza előtt és után olvasható. Ezt a szlovák szöveg szerzője csak az első beszéd előtt fordítja le, és mindezt szinte szó szerint teszi, valamint a második résznél hozzátesz egy mondatot, amely annyit jelent, hogy az evangélium elolvasása után mondjad. Az advent első vasárnap első prédikációja után való könyörgést sem fordítja le, csupán megemlíti, hogy a beszéd végén olvasható egy imádság az általános szükségletekről és isteni tettekről, amely minden templomban az evangélium után következik. Az azonos szövegrészeket ebben a táblázatban is félkövér betűtípussal emeltem ki.

Pázmány Péter	Fordítás
Atyának és Fiunak és Szent Lélek Istennek nevében. Amen. Christus Jesusnak drága Szent Vérével megváltott keresztyének, a máj Szent Evangéliomot írta-meg Szent Lukács Evangelista, könyvének huszonegyedik részében. Melynek bötü-szerént-való magyarsága, e képpen vagyon: halgassátok isteni félelemmel. [...]	Weg Meno Otca, i Sina, i Ducha Swatého, Amen.
Ez a máj Szent Evangéliomnak bötü-szerént-való magyarsága. Melyből hogy lelkünk éppülletire tanuságot vehessünk; és Istennek akarattját, ne csak füllel halljuk, hanem cselekedettel tellyesítsük, kérjünk aítatos szüvel Szent Lelket, mondván: Mi Atyánk, etc. üdvözlég, etc.⁷	Po prečitanem Swatem Evangeli rekní: Toliko gest Slów dnešného Sw. Evangelium, Které abi seme prospešne rozgimali a woľu Boha ňe len slišali; ale i w skutku plňili, prosme za pomoc, á Oswiceňi Ducha Swatého rikagice: Otče nás etc. Zdrawa etc.

Összegzőképpen elmondható, hogy ez a forrás egy újabb bizonyíték a barokk kori szlovák és magyar irodalmi kapcsolatokra, amely egyrészt szövegesen illusztrálja ezt a kapcsolatot, másrészt tovább hangsúlyozza Pázmány Péter jelentőségét. Ezek után kijelenthető, hogy a kardinális nemcsak a magyar nyelvű prédikációirodalomra volt

⁷ Uo., 1.

nagy hatással, hanem a szlovákra is. Természetesen még számos probléma felmerül a kéziratokkal kapcsolatban, amelyekre a választ még nem ismerjük, és amelyek további kutatásokat igényelnek. Ilyen például, hogy ki lehet a szöveg szerzője, vagy miért volt szükség ezen szövegek lefordítására, mi a szövegek provenienciája. De akár az is kérdéses – mivel viszonylag szép és rendezett kéziratról beszélünk –, hogy voltak-e előző változatai a fordításnak. Ezek a kérdések még további kutatásokat igényelnek, akárcsak azok a kéziratok szlovák nyelvű prédikációk is, amelyek még ismeretlenek az irodalomtörténet számára. A fentiek tükrében azonban kijelenthető, hogy a szövegek átültetése egy másik nyelvre nemcsak a mai értelemben vett fordítás, hanem kompiláció is.

KORNÉL HAJTMAN

Die slowakische Übersetzung der Predigten von Péter Pázmány

In der Slowakischen Nationalbibliothek liegt ein Manuskript vor, das mit der Signatur AO 155 2 versehen ist und die slowakische Übersetzung der Predigten von Péter Pázmány beinhaltet. Der Verfasser des Manuskripts ist unbekannt, trotzdem ist es anzunehmen, dass dieses Schriftstück um die Mitte des 17. Jahrhunderts entstanden ist. Die Texte und die Ansprachen in diesem Manuskript sind wegen ihrer Gestaltung interessant, da sie an der Grenze zwischen Übersetzung und Kompilation zu verorten sind: der Verfasser hat die Texte nicht nur übersetzt, sondern auch ihre Struktur verändert (z.B.: die Reihenfolge der Absätze).

Der Beitrag setzt sich mit dem Prozess der Textgestaltung auseinander: behandelt werden Perikopen und Verweise. Weiterhin wird unter Rückgriff auf philologische Methoden aufgezeigt, inwiefern der slowakische Verfasser vom Ausgangstext abweicht. Ziel der vorliegenden Arbeit ist daher, nicht nur einen Beitrag zur Erforschung der ungarisch-slowakischen literarischen Beziehungen zu leisten, sondern gleichzeitig auch die literarische Bedeutung von Péter Pázmány zu betonen, seine Wirkung mit einer neuen Quelle zu belegen.

Swatého Adventu Prvá Neděla.

Weg Meno Otca, i Dina, i Duha
Swatého, Amen.

Šdrahom krmoro Krista Szejisa
wikuipeni krestane, dnešné D. Ewan,
gelium, které wipisal D. Lukáš Ewan,
gelista w geden a dwacatez Kapitoli,
na Slovanski Jazyk a Dłowa do
Dłowa wıklada sa takto:

„Za onoho Času &c.“

Jo přečitanem Swatem Evangelii rekni:
„Toliko gest Dłow dnešného Sw. Evange-
lium, které abime prospesně woz-
gimali, a' wolu Dřoha ne ten sljali;
ale i w Dřutku plnili, prosme za Jo-
moe, a' Dřwiceni Duha Swatého re-
kagice: Otce naš &c. Šdrawa/ce.“